

УДК 811.222.1'04'37

ЕВОЛЮЦІЯ КАТЕГОРІЇ ЕПІСТЕМІЧНОЇ МОЖЛИВОСТІ У ПЕРСЬКІЙ МОВІ

Марта СТЕЛЬМАХ

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра сходознавства імені професора Ярослава Дашкевича,
вул. Університетська, 1, ауд. 239, Львів, 79000, Україна,
e-mail: stelmarta121@yahoo.com*

Статтю присвячено проблемам вивчення структури модальної категорії епістемічної можливості, виділення засобів її вираження та визначення місця цієї категорії в категорії модальності. Особливу увагу приділено вивченню значень форм вираження цієї категорії у класичній перській мові у зіставленні з сучасною.

Ключові слова: модальність, категорія можливості, епістемічна модальність, епістемічна можливість.

Категорія модальності як універсальна функціонально-семантична категорія, яка виражає різні види відношення до дійсності, а також різні види суб'єктивної кваліфікації того, що повідомляється [8, р. 303], залишається об'єктом пильного інтересу сучасних дослідників мови. Вагоме місце серед модальних значень займає епістемічна модальність (її називають також персуазивною модальністю [4, 39], модальністю достовірності [6, с. 253], модальністю істинності [1, с. 278]), у семантиці якої відображається знання мовця про повідомлювану інформацію у висловлюванні та його ставлення до неї з точки зору її достовірності [7, с. 161]. Термін епістемічна модальність походить від грецького слова “episteme”, котре означало в античній філософії вищий тип безсумнівного, достовірного знання – виражена у судженні інформація про ступінь його обґрунтованості.

Об'єктом вивчення у статті є категорія епістемічної модальності. **Предметом** дослідження є історичний розвиток однієї з підкатегорій модальності – епістемічної можливості в перській мові, її граматичні та лексичні засоби вираження. Метою нашої статті дослідження є розглянути особливості вживання та значення модальної категорії епістемічної можливості в перській мові.

У змістовному плані модальність включає значення реальності/нереальності, за-твердження/заперечення, достовірності, вірогідності, необхідності, бажаності, спону-кання, волевиявлення та емотивності, що допомагають створити особливе суб'єктивне авторське бачення світу, а значить, для будь-якого художнього тексту характерна епі-стемічна модальність. Спілкування між людьми передбачає використання різних оцінок і фактичних даних, що мають різну ступінь достовірності, яка залежить від багатьох умов. Важливе місце займають логічні та нелогічні умови, які спричиняють два епісте-мічних типи суджень – це раціонально обґрунтовані судження, які виражають знання, і

засновані на вірі судження, що мають ірраціональний характер. Орієнтоване на логіку пізнання передбачає прийняття як істинних суджень, що відображають достовірні встановлені емпіричним або теоретичним шляхом дані [2, с. 169–175].

Якщо порівняти міри упевненості мовця у своєму висловлюванні, то можна представити значення, що виражають міру достовірності висловлювання, у вигляді шкали, активно вживаної багатьма лінгвістами. Але, проте, розуміння цієї шкали у різних лінгвістів різне, а саме: деякі поміщають у центр шкали просту достовірність, що характеризується відсутністю всякого показника достовірності, зліва від якої знаходяться показники проблематичної достовірності типу “можливо”, “ймовірно”, а справа – показники категоричної достовірності типу “звичайно”, “дійсно”. При такому представленні шкали достовірності складається уявлення про те, що висловлювання з показниками категоричної достовірності типу “звичайно” виражають велику міру упевненості, чим висловлювання з нульовим показником. Основними інструментальними засобами дослідження епістемічної модальності й епістемічної семантики, таким чином, є категорії достовірності / упевненості [2, с. 169–175].

У низці праць знаходимо також поділ епістемічної модальності на 1) епістемічну необхідність (яку можна логічно (чи практично) вивести з того, що відомо), дедукцію та 2) епістемічну можливість (сумісну з тим, що відомо), роздуми. Перша передає високу впевненість мовця у достовірності інформації, що повідомляється. Епістемічна можливість акцентує увагу на невисокій впевненості мовця у достовірності повідомлення. Значення епістемічної можливості виникає в умовах неповного контролю дії зі сторони суб'єкта. Перевага надається минулому часу – у цьому випадку зрозуміло, що якась подія мала місце, і мовець лише не знає, яка саме” [3].

Семантична ознака “можливість” безпосередньо входить до складу двох модальних характеристик, які тісно пов'язані між собою: “оцінка мовцем достовірності висловлювання”, від якої треба відділити емоційно-експресивну, і “якісна оцінка мовцем змісту судження і відношення між об'єктом дійсності та його ознаками”, яка хоч і є самостійною модальною характеристикою, проте тісно пов'язана з категорією реальності-ірреальності як центральною модальною категорією. Саме тому варто виділити об'єктивну можливість (вказує на існування потенційного зв'язку між об'єктом і його ознакою: суб'єкт здатен вчинити певну дію або суб'єкт має можливість вчинити певну дію; мовцеві відомі детермінуючі чинники, які обумовлюють реалізацію потенційної ситуації) і суб'єктивну можливість (вказує на ставлення мовця до достовірності певної події: у мовця немає достовірних знань про предметну ситуацію і він може лише припустити наявність зв'язку між суб'єктом і ознакою).

Спеціалізованим засобом вираження епістемічної модальності є модальні слова, які як правило функціонують як вставні елементи висловлення. Вони виражають відношення мовця до висловленої думки (і, таким чином, до дійсності). Цей зв'язок мислиться суб'єктом як реальний і стверджується відповідними словами із різним ступенем достовірності або як нереальний і класифікується відповідними модальними словами припущення із різним ступенем ймовірності її реалізації [5, с. 18]. “У логіко-семантичній структурі висловлення вони виконують роль предиката пропозиційного відно-

шення, аргументом якого служить певна пропозиція подійного або оцінного характеру: *Можливо, що Р*” [6, с. 254]. У сучасній перській мові значення епістемічної модальності виражають слова *lābod, hatman, bi shakk, shāyad, mi-tavān, ehtemālan* тощо.

پس لابد پدرت بود که مرا توهین کرد ‘То, **мабуть**, був твій батько, що мене образив’.

Важливим засобом вираження епістемічної модальності є також звані епістемічні дієслова (дієслова, які виражають у складі висловлювання значення переконання, думки, припущення тощо) *fekr kardan, heds zadan, gomān kardan* тощо, які вживаються у значенні “припускати”.

До цього класу близькими є лексичні модальні дієслова зі значенням “видаватися”: *benazar āmadan, nemudan, bar āmadan* тощо: *آنها خسته بر می آیند*: ‘Вони видаються втомленими’ [8]. Такий спосіб вираження модальності називають експліцитним.

Засобами вираження суб’єктивної можливості у класичній перській мові виступають модальні прислівники (модальні слова) *توان* і *شاید*, які у поєднанні зі сполучником *که* вживаються як вставні слова, модальний прислівник *مگر*, інфінітивні конструкції з модальними дієсловами і прислівниками, а також синтаксичні засоби – риторичні питання тощо.

Основним виразником суб’єктивної модальності в класичній перській мові була частка *magar* ‘хіба, невже, тільки, можливо’.

Ця частка вживається у двох основних ситуаціях:

1) у ситуації, коли мовець не впевнений у достовірності події, яка відбудеться, а тільки припускає її, тобто у ситуації припущення; ця ситуація може виступати у наступних відтінках:

припущення-застереження:

برو خویشان را نگره دار ازوی / مگر باشد آهرمن کینه جوی *Boru, xishtan rā negah dar az uy / magari, bāshad Ahreman-e kine dszuy* ‘Скачи, але себе бережи від нього, **мабуть**, то сам Агріман, що шукає виходу своїй злоби’ [11, т. 4, с. 303, б. 33];

припущення-сподівання

ببرسید بدو گفت از انباز خویش / مگر بر تو پیدا کند راز خویش *Be porseshash be do goft az ambaz-e xish / magari, bar to peydā konad rāz-e xish* ‘На його питання йому сказав так: серед своїх товаришів, **можливо**, тобі він відкриє свою таємницю’ [11, т. 6, с. 48, б. 646];

припущення-необхідність

مگر من شوم نزد شاه جهان / کنم آسکارا برو بر نهان *Magar man shavam nazd-e shah dszahān / konam askar rā baru bar nehān* ‘Можливо, мені (слід) відправитись до владики світу та відкрити йому істину’ [11, т. 3, с. 59, б. 896];

2) ситуація, у якій мовець має намір здійснити ту чи іншу дію, але не впевнений в тому, що в нього достатньо сил для цього, тобто модальність сумніву. Така модальність найчастіше поєднується з іншими видами модальності можливості:

можливо + вдасться:

توانیم کردن مگر چاره / که بی چاره نیست پتیاره *Tavanim kardan, magari, chāre / ke bi chāre nist patiyāre* ‘Можливо, ми зможемо (нам вдасться) знайти вихід, тому що не буває безвихідних нещаст’ [11, т. 1, с. 54, б. 58];

можливо + буде можливість:

مگر *Magar bāz binam bar va yāl-e to* ‘Можливо, знову побачу твою голову і гриву’ [11, т. 2, с. 89, б. 256].

Суб’єктивну можливість також позначають такі форми:

Nashāyad ke ‘неможливо, щоб’

Ця конструкція позначає два типи ситуацій:

- ситуацію, коли мовець оцінює ступінь достовірності події, яка відбудеться і припускає її неможливість:

نشاید که بر دل آسان کنیم *Nashāyad ke in bar del āsān konam* ‘Навряд чи, що цим серце полегшу’ [11, т. 3, с. 30, б. 412];

- ситуацію, коли мовець оцінює ступінь доцільності події, яка повинна відбутися і припускає її неможливість:

نشاید بجز او که باشد مرا *Nashāyad bedzoz-e u ke bāshad marā* ‘Неможливо, щоб хтось був моєю, крім неї’ [11, т. 3, с. 23, б. 293];

Shāyad ke ‘може бути, що’:

Ця конструкція позначає ситуацію, коли мовець оцінює ступінь достовірності події, яка відбудеться і припускає її високу ймовірність:

که شاید که بر تاج نفرین کنیم *Ke shāyad ke bar tādsz nafirin konim* ‘Можливо, що нашу корону проклянуть’ [11, т. 6, с. 268, б. 841];

Tavān shod ‘можливо’:

Ця конструкція поєднує в собі значення припущення події, яка відбудеться через об’єктивний стан справ і сумніву у її достовірності:

توان شد دگر بار بسته نه بی *Tavān shod degar bār baste na yi* ‘Може статися, що більше зв’язаний не будеш’ [11, т. 4, с. 57, б. 757].

На відміну від сучасної перської мови, у класичній суб’єктивну можливість можуть виражати також конструкції з модальними дієсловами:

بسالار بهرام گودرز گفت / که این کار بر من نشاید نهفت *Be sālār bahrām-e Gudrez goft / ke in kār bar man nashāyad nehof* ‘Владиці Баграм, син Гудерза сказав, що ця справа для мене не може бути прихованою’ [11, т. 4, с. 44, б. 544].

Слід підкреслити, що конструкції з підметом-неістотою практично завжди виражають ставлення суб’єкта до достовірності певної події, трансформація можлива лише у тих ситуаціях, коли зображається не сама подія, а й її сприйняття мовцем. У описаній ситуації Баграм вирішує не допустити реалізацію певної потенційної ситуації. Додаткове модальне значення тут – обіцянка.

Також значення сумніву, недовіри до отриманої інформації чи до співрозмовника може передаватися за допомогою риторичних питань. У сучасній мові ця конструкція втрачена.

کجا آشتی خواهد افراسیاب / که چندین سپاه آمد از خشک و آب *Kodsza āшти xāhad Afrāsiyāb / ke chandīn sepāh amād az xoshk va āb* ‘Де ж миру хоче Афрасіяб, що скільки війська привів по воді і суші’ [11, т. 4, с. 239, б. 475].

Таким чином, основними засобами вираження категорії епістемічної можливості в сучасній перській мові є модальні прислівники та епістемічні дієслова. Коло засобів вираження цієї категорії в класичній мові було значно ширше, включаючи, зокрема, модальні дієслова та риторичні питання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Гремпл М. О сущности модальности / М. Гремпл // Языкознание в Чехословакии. – Москва, 1978.
2. Кобозева И. М. Семантика модальных предикатов долженствования / И. М. Кобозева, Н. И. Лауфер // Логический анализ языка. Культурные концепты. – Москва: Наука, 1991. – С. 169–175.
3. Падучева Е. Вид, модальность и отрицание: корпусное исследование / Е. Падучева // Проблемная группа “Логический анализ языка”. Конференция Ассерция и негация (28–30 мая 2007 года). (Российская академия наук) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : HYPERLINK http://www.arut_mod_asp_negation.pdf
4. Панфилов В. З. Категория модальности и ее роль в конструировании структуры предложения / В. З. Панфилов // Вопросы языкознания. – 1977. – № 4.
5. Пхакадзе И. Взаимодействие лексических и грамматических средств выражения модальности в пределах изъявительного наклонения в современном французском языке : автореф. дисс ... канд. филол. наук / И. Пхакадзе ; Тбилисский гос. ун-т. Тбилиси, 1966.
6. Теория функциональной грамматики. Темпоральность. Модальность. Ленинград, 1992.
7. Швец В. М. Субъективная (эпистемическая) модальность и ее выражение в детской речи / В. М. Швец // Семантические категории в детской речи. – Санкт-Петербург : Нестор-История, 2007. – С. 161–180.
8. Amouzadeh M. Subjective modality and tense in Persian [Электронный ресурс] / M. Amouzadeh // www.academia.edu/8846937/
9. Leech G. A communicative grammar of English / G. Leech, J. Svartvik. – Harlow, 1975.
10. Palmer F. Modality and the English Modals. – London and New York, 1979.
 ۱۱. شاهنامه (از روی چاپ مسکو) در ۴ مجلد، ۹ جلد / به کوشش و زیر نظر دکتر سعید حمیدیان. -- تهران: اورامان، ۴۷۳۱.

*Стаття: надійшла до редакції 31.03.2017
 прийнята до друку 15.05.2017*

**EVOLUTION OF CATEGORY EPISTEMIC MODALITY
 IN THE PERSIAN LANGUAGE**

Marta STELMAKH

*Ivan Franko National University of Lviv,
 professor Yaroslav Dashkevych Department of Oriental Studies,
 1, Universytetska St., room 239, Lviv, Ukraine, 79000,
 e-mail: stelmarta121@yahoo.com*

The article deals with the problems of studying the structure of modal category of epistemic possibility, the selection of the means of expression and determination of the place of this category in the category of modality. Particular attention is paid to the means of the expressions of this category in classical Persian language in the relation to modern.

Keywords: modality, category of possibility, epistemic modality, epistemic opportunity.